

**İLK DÖNEM TÜRK ROMANLARINDA YANLIŞ BATILILAŞMA SONUCU
YABANCILAŞAN KARAKTERLER**
*THE ALIENATED CHARACTERS IN THE EARLY TURKISH NOVELS DUE TO THE
MISCONCEPTION OF WESTERNIZATION*

Ahmet ALVER

Öz

Osmanlı Devleti, batı medeniyetine dahil olma yolunda ilk resmi adımını 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla atmıştır. Fermanın ilanıyla birlikte, medeniyet değiştirmenin bir gereği olarak yenileşme hareketleri de başlar. Öncelikle askeri sahada başlayan bu yenileşme hareketleri zamanla kendisini ülke yönetiminden kılık kıyafete, kültürel hayattan toplumsal konulara kadar her sahada gösterir. Bu süreçte, edebiyatımızda yeni görülen roman türü, dönemin entellektüelleri tarafından bu yeni modernleşme projesinin uygulanmasında önemli bir araç olarak kabul edilir. Bu çalışmada, erken dönem Türk Edebiyatında kaleme alınan *Felâhî Bey ile Rakım Efendi*, *Araba Sevdası*, *Mai ve Siyah*, *Şiştî adlı* romanlarda yer alan, yanlış batılılaşma sonucu kendi toplumsal ve kültürel kimliğine 'yabancılaşmış' kahramanların genel bir tespiti ve analizi yapılmıştır. Romanların ana kahramanlarında görülen yabancılaşma olgusu daha çok doğu-batı değerlerinin çatışması eksenine oturtulmuş olup, batıyı eksik ya da yanlış yönleriyle benimsemiş bireylerin, önce kendileriyle daha sonra da mensubu oldukları toplumun değerleriyle ters düşmeleri neticesinde içine düştükleri 'yabancılaşma' vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, Yabancılaşma, Batılılaşma, Roman, Edebiyat.

Abstract

Ottoman State has taken the first official step to partake in the Western civilization by declaring the Tanzimat Fermanı in 1839 (Imperial Edict of Reorganization) which launched the Tanzimat period of reforms and reorganization. These reforms first commenced in the military field, and then gradually showed themselves in many fields such as administration, dressing, cultural, social issues etc. During this period, the new type of novel genre in Ottoman-Turkish literature was regarded as an important tool in the application of the new cultural and civilization project by the intellectuals of the time. This article will focus on the novels of *Felâhî Bey ile Rakım Efendi*, *Araba Sevdası*, *Mai ve Siyah* and *Şiştî* written in the early period of Turkish Literature. It analyses the alienation phenomenon of their characters, who become stranger to their own cultural and social identity because of their misconception of westernization. The alienated characters are mostly appeared to be in the middle of the clashes between the values of the West and East.

Keywords: Tanzimat Era, Alienation, Westernization, Novel, Literature.

Giriş

Edebiyat, insanı ele alması, onunla tüm yönleriyle ilgilenmesi yönüyle sosyal bilimlerde ön plana en çok çıkan bilim dallarının başında gelir. İnsanı, gerek içinde yaşadığı toplum açısından ve gerekse bireysel açıdan değerlendiren edebiyat bilimi, diğer bir ifadeyle hayatın estetik bir tarzda ifade edilmesidir. Bu sebeple ayırım

yapılmaksızın toplumun hemen hemen her kesiminden örneklenen insan tiplerini ele almış olup; onların günlük yaşamlarındaki meşgaleleri, sevinçleri, üzüntüleri, aşkları, özlemleri, bunalımları, kederleri, kaybedişleri, yaşama tutunma mücadeleleri, birbirleriyle olan mücadeleleri, münasebetleri ve geleceğe dair hayalleri gibi meseleler birçok yönüyle edebiyata konu olmuştur. Tüm bu yönleriyle edebiyat eserine konu olan insan, eserini meydana getiren sanatçının dünya görüşüne, hayata bakışına, hislerine, gözlemlerine ve eseri yazmadaki amacına göre de çeşitlilik göstermektedir. Bu bağlamda sanatçı, bir tercih yapmak zorunda kalır; çünkü yukarıda da ifade edildiği üzere edebiyat, yaşamı sanatsal bir dille aktarmayı hedefler ve bu aktarımı yaparken de farklı yaşamları ve insan tiplerini ele alır. Esas olarak edebiyat, kaybeden ve kazanan olmak üzere iki tür kahramanı anlatır. Kaybeden; kendisiyle yaşadığı toplumun değerleriyle maddi ve manevi anlamda çelişen, kendi küçük dünyasına mahkum olan, kaybolup yalnızlaşan, hayattan kopan, başarısızlığa uğrayan ve tüm bunların sonucunda 'yabancılaşan' bireydir. Kazanan ise kendisiyle, yaşamla ve toplumla barışık, onun değer yargılarıyla çatışmayan, başarılı, hayallerini ve hedeflerini gerçekleştiren, başkalarınca örnek alınan bir kişiliktir. Romancılar tarih boyunca eserlerinde, bu karakteristik özelliklere sahip kişilere bazen birlikte, bazen de ayrı ayrı yer vermiştir. Romanlarda görülen yukarıda adı geçen bu ilk grup insan tiplerini, özellikle Tanzimat dönemi Türk romanlarında sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bunda da en önemli sebep, Osmanlı'nın 19. yüzyılda bir devlet politikası haline getirdiği batılılaşma çabalarının temelsiz, plansız, dengesiz ve aşırılığı sebebiyle sosyal, kültürel ve diğer birçok alandaki toplumu ayakta tutan dengelerin sarsılmasıdır. Nitekim, Avrupa hayat tarzı, özellikle de Fransız modası, kendini Tanzimat'ın ilanından çok önceleri hissettirmeye başlayarak İstanbul'da hayatın her alanına girmeye başlamıştı. Osmanlı aristokrasisindeki bu değişim ve dönüşüm, bir süre sonra Batı'nın her yönüyle taklit edildiği bir yaşam tarzını da beraberinde getirir. Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, 1995'te yayınlanan "Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet" adlı eserinde bu konuya özellikle işaret eder. Karabıyık, 1754'te İstanbul'a gelen Baron De Tott'un karısının, Üçüncü Ahmet'in kızını ziyareti esnasında, paşa kızının yaşadığı konağın tamamen Fransız süslemeleri ve dekoruyla döşendiğini hayretle izlediğini belirtir (Barbarosoğlu 1995: 110).

Osmanlı-Türk tarihinde Batılılaşma hareketleri, Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce başlamış, 1839'da fermanın ilanı ile daha da ivme kazanmıştır. 19. Yüzyıla gelindiğinde, Batının ilim ve teknolojiye ulaştığı nokta, Osmanlı'nın Avrupa'yı örnek almasına sebep olur. İlk olarak askeri sahada görülen değişim, sonrasında ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda da kendini hissettirmeye başlatmıştır. Bu bağlamda, Tanzimat'la birlikte Osmanlı aydın ve entellektüellerinin en büyük ideali, Batı'nın medeniyet dairesine girmek olmuştur.

Osmanlıcadaki karşılığı 'teceddüd' olan Batılılaşma kavramı ilk olarak muasırlaşmak, garplılaşmak ve Avrupaî manalarına gelirken, zamanla bu ifadeler, modernleşmek ve çağdaşlaşmak terimleriyle tanımlanır hale gelmiştir. Birçok Osmanlı-Türk aydını son iki asırdır kurtuluşu Batılılaşma sözcüğünün peşinde gitmekte bulmuştur; ancak bu yolda daha ilk adımın atılışında zeminin pek de sağlam olmadığı, aksine kaygan olduğu anlaşılmıştır. Buna sebep olarak da yüzünü çevirdiği bu yeni yönün medeniyeti, eşyayı algılama tarzı, kültürü gibi birçok unsur farklılık arz etmekteydi. Bu ikilem arasında kalarak bocalayan Türk aydını, bu medeniyet çatışmasını hayatının her safhasında gözlemler. Önceleri bürokrat ve aydın olmak üzere dar bir kesimle sınırlı kalan Batılılar gibi yaşama arzusu, bir süre sonra özellikle

İstanbul'da toplumun en alt kesimine kadar ulaşmış ve gündelik hayatın her katmanına yerleşmiştir. Bu durum, toplum ve devlet bazında bir süre sonra iyiyi kötüyü ayırt etmeden herşeyin taklit edilmesi ile sonuçlanmıştır.

19. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Osmanlı toplumunun düşünce yapısındaki değişim, kılık-kıyafetteki yenilikler, geleneksel hayata ve manevi değerlere bakışın farklılaşmaması, Avrupai tarz yemeklerin geleneksel yemeklerin yerini alması, eğlence anlayışının batıyı taklitten ibaret olması; bununla birlikte musiki, müzik aletleri, tahsil ve terbiyedeki tüm değişimler de kendini daha da hissettirmeye başlamıştır. Toplumdaki bu hızlı ve kontrolsüz gelişmeler beraberinde, 'Yanlı Batılılaşma' olgusunu daha da somutlaştırmış; dejenere olmuş, yozlaşarak özünden uzaklaşmış bireylerin ortaya çıkıp, toplumda daha da belirgin hale gelmelerine sebep olmuştur. Toplumda beliren bu yeni tipin ortaya çıkışında etkili olan Osmanlı Türk toplumundaki bu hızlı değişim, imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan azınlıklarla da yakından ilgilidir. İlbeyi Özer, *Avrupa Yolunda Batılılaşma ve Batılılaşma* adlı eserinde Avrupai tarzda yaşam arzusu ve muaşeret kurallarındaki birtakım değişikliklerin, öncelikle azınlıklarda başladığını ve toplumun üst katmanlarından halka doğru yayıldığını söyler (Özer, 2005: 22). Ayrıca, Tanzimat öncesi Avrupai muaşeret usullerinin Saray'a girmesinde ise, Avrupa'ya giden elçilerin de etkisinin büyük olduğu görülür.

Osmanlı Devleti'nde hayatın her safhasında yaşanan bu toplumsal gelişmeler ve neticesinde ortaya çıkan yozlaşmış, taklitçi, kendi özüne, geçmişine ve değerlerine 'yabancılaşan' züppe fertler, dönemin yazar ve şairlerine de ilham kaynağı olmuştur. Özellikle roman türü, bu süreci en iyi ve ayrıntılı biçimde ele alan edebiyat türü olarak ön plana çıkar. Bu çalışmada, ilk dönem Türk romanlarında batılılaşmanın etkisiyle öne çıkan, yukarıda da tanımlandığı üzere kaybeden, diğer bir ifadeyle de yabancılaşan kahramanlar, ilk kez, G. W. Friderich Hegel'in şahsında felsefe dünyasında tartışılmaya başlanan, J. J. Rousseau ile politik kavramlar arasına giren (Kılıç, 1984) ve Karl Marx ile de popülerliğinin doruğuna ulaşan 'yabancılaşma' olgusu çerçevesinde belirlenip analiz edilmeye çalışılacaktır.

Kafka ve Albert Camus gibi yazarlarla dünya edebiyatında etkin olan yabancılaşma kavramı, bireyin aidiyet duygusunu yitirmesiyle, önce kendisine, ailesine ve arkadaşlarına olmak üzere yakın çevresine, sonrasında da içinde yaşadığı toplumun değerlerine, idare edildiği sisteme ve kültürüne yabancılaşması, romanlarda dikkatimizi çeken yabancılaşma çeşitleri içinde en çok etkili olanlardır. Roy McMullen, *Art, Affluence and Alienation* adlı kitabında, "yabancılaşmanın çağdaş romanın en önemli ve etkili temalarından biri haline geldiğini" iddia ederken, bu durumun romancıların olaylar karşısındaki duruşlarını sağlamlaştırdığını, onlara farklı dünyalar içinde yeni dünyalar oluşturma imkânı sunduğunu belirtir. Daha genel bir tanımlama ile yabancılaşma temasını; bireyin öznel iç gerçekliği ile nesnel dış gerçekliği arasındaki çatışmanın somutlaşmış hali olarak belirtir (McMullen, 1968: 208-11).

Yabancılaşma olgusu, gerek bilimdeki gelişmelerin iç konuşma yöntemi ile karakterlerin iç dünyasını okura yansıtabilecek tekniklerin oluşumuna katkısının (Adams, 1975: 13) edebiyatta nasıl mâkes bulduğunu göstermek açısından, gerekse modern dünyada meydana gelen ekonomik, kültürel ve siyasi değişimlerin birey ve toplumlar üzerinde yarattığı etkileri irdelemek bakımından, son derece dikkate değer bir konudur. Bu nedenle sosyologlar, psikologlar, felsefeciler ve sanatçılar yabancılaşmayı

daha iyi tarif edebilmek için çağdaş oyun ve romanlardan örnekler gösterme yoluna sıkça başvururlar.

Yirminci yüzyılın modern dünya edebiyatında, yabancılaşmış veya yalnızlaşmış karakterlere verilebilecek en iyi örnekler olarak, Kafka'nın *Dava* (Kafka, 2000) adlı romanının kahramanı Joseph K., ile *Değişim* (Kafka, 1993) adlı romanının baş kişisi Gregor Samsa ile Albert Camus'un *Yabancı* (Camus, 2009) adlı romanının kahramanı Mersault'u gösterebiliriz. Bunların yanısıra, James Joyce, Robert Musil, Nathalie Sarraute gibi yazarların romanlarında da yabancılaşan karakterlere sıkça rastlanmaktadır. (Goldman, 2005: 47) Bu yazarların eserlerinde işlenen kahramanları Salih Okumuş ve İdris Şahin, 'zaman ve mekânda kendilerine bir tutamak arayan, ancak yenilgiye uğramış silik şahsiyetler olarak' (Okumuş&Şahin, 2012: 109) tanımlamaktadır.

Yabancılaşma olgusu, Türk romanının ilk örneklerinden itibaren roman kahramanları ve karakterlerinin şahsında da en iyi şekliyle ele alınmaya çalışılmıştır. Bu romanlara örnek olabilecek, özellikle yakın dönem Türk Edebiyatı temsilcilerinden Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* (Atay, 1972) romanındaki Selim Işık ve Turgut Özben'le Yusuf Atılgan'ın *Anayurt Otelinin* (Atılgan, 1973) Zebercet'inin ve Aylak Adam'ın (Atılgan, 1959) ana kahramanı C.'nin şahsında modern yaşam koşulları karşısında yabancılaşan, yalnızlaşan, sevgisizleşen ve ardından da hayattaki beklentilerinden uzaklaşarak şizofreniye tutulan sevmeye ve seilmeye hasret aydınları görmekteyiz. Bu dönemde, *Buzul Çağının Virüsü* (Bener, 1996) adlı romanında yalnızlık ve kimlik sorunsalıyla ortaya çıkan yabancılaşma olgusunu ele alan Vüsat O. Bener'in de anılması gerekir.

Yirminci yüzyıl edebiyatının yabancılaşan ve yalnızlaşan kahramanlarını yukarıda bahsi geçen roman kişileriyle sınırlandırmak tabii ki doğru olmaz; ama bu romanlar, karakterlerinin şahsında yabancılaşma kavramını temel meselelerden biri haline getirerek daha somut bir fikir oluşmasına yardımcı olmalarıyla öne çıkmaktadırlar.

İlk Dönem Türk Romanlarında Yanlış Batılılaşma Sonucu Yabancılaşan Karakterler

Askeri, siyasi ve ekonomik olmak üzere her yönden gerileyip dünya muvazenesinde etkisi azalmış, atının nal sesleriyle Avrupa'yı titreten 'Muhteşem İmparatorluk'tan 'Avrupa'nın hasta adamı' diye tanımlanarak toprakları masa üstünde paylaşılmaya başlanmış olan Osmanlı Devleti'nin tekrar toparlanıp eski parlak günlerine geri dönme çabası ile başlayan batılılaşma hareketleri, yukarıda da ifade edildiği gibi, 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile hız kazanarak devletin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Sözü geçen birçok yenilik ve değişim, kendini edebiyat ve kültür sanat dallarında da hissettirmiştir. Bu bağlamda, batı edebiyatı türlerinden roman türü de edebiyatımıza girmiş; Hovsep Vartanyan, diğer bir ifadeyle de Vartan Paşa tarafından 1851 yılında *Akabi Hikayesi* (Paşa, 1991) adlı Türk Edebiyatının batılı anlamdaki ilk romanı kaleme alınmıştır. Vartan Paşa ile başlayan bu süreç, devamında Şemsettin Sami, Emin Nihat, Ahmet Mithat, Nabizade Nazım, Rezaizade Mahmut Ekrem, Namık Kemal gibi döneme damgasını vurmuş birçok yazarın kaleme aldığı yerli romanlar, ilk dönem Türk romanının öncülüğünü yapmıştır (Moran, 2004: 9). Özellikle batılılaşma olgusunun ağırlık kazandığı ilk dönem romanlarımızın hemen hepsinde içerik olarak işlenen konu, batılılaşma olgusu, doğu-batı değerleri veya alafrağ-aturka kavramları arasındaki çekişme ve çatışmadır. Bu

durumu, Bilge Ercilasun, “Artık bütünlük bozulmuş, cemiyette ikilik hakim olmaya başlamıştır (Ercilasun: 1997: 275).” diyerek toplumun yapısındaki değişimi ve çekişmeyi özetlemektedir.

Türk insanının hayatındaki bu değişiklik, dönemin edebi eserlerine de yansımakta geç kalmamıştır. Eserlerde, özellikle hayatın alafrangalaşması ve Batı’yı yanlış anlama teması çokça ele alınmış, doğu-batı kavramlarını temsil eden kahramanlar yoğunluk kazanmış, roman kurgusu genellikle bu iki kesim arasında cereyan eden maddi- manevi çatışmalar ve çekişmeler üzerine şekillenmiştir. Bu dönem Türk romanlarında ‘yabancılaşma’ olgusu ise, daha çok roman kahramanlarının batı kültürünü yanlış algılaması ve batılılaşma kültürünün beraberinde getirdiği aşırı tüketim ekonomisine kendilerini kaptırmaları sonucu, başta kendi kişiliklerine olmak üzere yaşadığı toplumun değerlerine yabancılaşması ve bunun neticesinde de toplum tarafından soyutlanması ile kendini gösterir. Bu kahramanlar, batılılaşmayı bir medenileşme şartı olarak gören ve bu tezi ispatlama çabası içerisine giren ve bunu yaparken bocalayıp heveslerinin esiri olarak yabancılaşan, özellikle zengin alafranga mirasyedilerdir. Toplum dışına itilen bu kahramanlar, zamanla yabancılaşmanın psikolojik boyutu olarak sunulan güçsüzlük, ümitsizlik, anlamsızlık, başkalarınca anlaşılama hissi ve normsuzluk gibi özelliklerini sergilemeye başlamışlardır. Aşağıda inlenecek olan kahramanları ‘yabancılaşmaya’ iten unsurlar genel itibarıyla Marx’ın yabancılaşma kuramıyla örtüşmektedir. Marx, çağdaş dönemdeki yabancılaşmanın oynadığı rol üzerine yoğunlaşarak, yaşamda insanın yabancılaşmasına sebep olan somut koşullarla ilgilenmiştir (Pappenheim, 2002: 75). Hegel’in yabancılaşmış emek kavramlaştırmasını kapitalist üretim biçimi ve ilişkileri içinde yeniden oluşturarak (Oktay, 1999: 33) ‘Yabancılaşma’ya sebep olan unsurun gerçekte kapitalizm olduğunu savunur. Kapitalist sistemin gelir dağılımında haksız kazanca, adaletsizliğe ve dengesiz rekabete yol açtığını belirterek, bu durumun ekonomik koşulları olumsuz bir şekilde etkilediğine vurgu yapar. Tüm bunların neticesinde de bireylerde ve toplumlarda ruhsal bir hastalık veya sakatlık olarak tarif ettiği yabancılaşmanın meydana geldiğini söyler.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında ilk dönem romanlarında doğu-batı ikilemi içerisinde eleştirilen ve de dışlanan kahramanlara en iyi örnek olarak, Ahmet Mithat Efendi’nin *Felâton Bey ile Rakım Efendi* (Efendi, 2003) romanındaki Felâton Bey karakteri gösterilebilir. Romanın giriş bölümünde Felâton Bey’in babası Mustafa Merakî Efendi’nin alafranga hayatından örnekler verilir:

“Mustafa Merakî Efendi alafranga meşrep bir adamdır: Hem de hangi alafranga meşreplerden biliyor musunuz? Hani ya bundan on beş yirmi sene evvel İstanbul’da alafranga meşrepler yok muydu? İşte onlardan. Hâl ve vakti pek yolunda hem de pek ziyadece yolunda olduğundan kendisi zaten Üsküdarlı olduğu ve orada güzel konağı, bağı bahçesi dahi bulunduğu hâlde mücerret alafranga, yani rahat yaşamak için cümlesini ucuza pahalıya bakmayarak satıp gelmiş, Tophane’nin Beyoğlu’na civar bir mahallesinde müceddeden güzel bir hane inşa ettirip sakin olmuştu.” (Efendi, 2003: 4)

Mustafa Merakî Efendi alafranga yaşama o kadar düşkündür ki, konağını o dönemin alafranfalık modasından olan taş ve tuğladan olan kâgir olarak yaptırır. Bununla da yetinmeyerek ziyaretine gelen alafranga dostlarına hizmet etmeleri için de

Rum ve Ermeni hizmetçiler alır. Yazarın bu detayları vermekteki asıl maksadı, Felatun Bey'i tanıtırken menşeyini okuyucuya vermek ve babasının ahlakî mirasını bünyesinde taşıdığını göstermektir.

Felatun Bey alafranga kişiliğiyle, Fransızca konuşmaya çalışan, Türkçeyi yeterli seviyede bilmemekle övünen, batılılar gibi yaşamaya çabalayan, batılı olmayı çok şık giyinmek, Beyoğlu'nda eğlenip gösteriş yapmak olarak anlayan züppe, müsrif ve tembel bir kimsedir. (Okay, 1989: 300) Onun bu kişiliği, o dönemki toplum yapısı içinde yabancılaşmasına, yalnızlaşmasına, dışlanmasına ve bunun neticesinde de mizahi bir üslupla dalga geçilen medenileşmiş bir kişi olmasına sebebiyet vermiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar ise, Felâtun Bey ile Râkım Efendi adlı romanı, "Memlekette Tanzimat'la başlayan züppe ve köksüz insanla, memleket şartlarının yetiştirdiği hakiki münevver arasındaki farkı göstermek isteyen bir roman" (Tanpınar: 1988: 293) diye niteler.

Handan İnci, çalışmasında Felatun Bey'e dair fikirlerini şöyle dile getirir: "Felatun ise işte bu "mükemmeliyet" timsalinin, yani Rakım'ın olmadığı her şeydir. Batılılar gibi yaşamaya heveslenir; ancak bu konuda tek yapabildiği yarım yamalak Fransızca'yla ve en moda giysilerle Beyoğlu'nda gezmektir. Tembeldir; roman boyunca çalışırken hiç görmeyiz onu. Cahildir; her şeyi birbirine karıştırır; kendi kültürünü, dilini doğru dürüst bilmez. Çocuktur; Rakım'ın dediği gibi, başını, sonunu düşünmeden hareket ettiğinden komik durumlara düşer. Müşriftir; çok para harcar. Saftır; kendisini gerçekten sevdiğini sandığı hoppa bir Fransız aktrise tutulmuştur; Rakım'ın uyarmasına rağmen bütün servetini onun uğrunda tüketir. Hem yazar, hem roman kişileri elbirliğince horlar, alay eder, eleştirirler onu (İnci, 2005: 82)." Handan İnci, Felatun Bey'in şahsında, batılılaşmayı yanlış algılamış, medenileşmeyi kılık kıyafetten ibaret gören hasta bir kişiliğin resmini çizerek, o dönemki toplumda görülen yabancılaşan bireyi tanımlamıştır. Bununla beraber İnci, Felatun Bey'i Türk Edebiyatı'nın ilk aylağı olarak da tanımlar (İnci, 2005: 81-85). Murat Belge ise, Felatun Bey'e ilişkin, ilk kez alafrangalık ve mirasyedilik unsurlarının aynı kişide birleştiği yorumunu yapar (Moran, 2004: 48). Felâtun Bey çok sığ, derin felsefi düşünceleri olmayan bir kişiliktir. O, eğlenerek gününü gün etme derdinde bir gençtir. Hayattaki tek gayesi alafrangalaşmaktır; ama bunu da doğru idrak edemeyip komik duruma düşerek yabancılaşır.

Bu dönemde Batılılaşmayı yanlış algılayışı, aşırı alafranga özentiliği ve mirasyedi olması gibi özellikler neticesinde yabancılaşan diğer bir kahraman da, Recâizâde Mahmut Ekrem'in 1886'da yazıp 1896 yılında yayınladığı *Araba Sevdası* romanının kahramanı Bihruz Beydir. "Batılı hayata özenme uğrunda, kendi hayatının öz değerlerini küçümseyen gençlerin bir felâkete sürüklenmeleri kaçınılmaz bir gerçektir (Aytaş, 2002: 135)." ana fikri etrafında kurgulanan bu romanda Bihruz karakteri, pek çok özelliğiyle Ahmet Mithat Efendi'nin Felâtun karakterini anımsatır. Felâtun Bey gibi, Bihruz'un da derin felsefi ve ideolojik düşünce alt yapısı yoktur. Kendisinin bu yüzeysel ve eksik batılılaşma çabası, Felâtun karakterinde de görüldüğü gibi, metnin anlatıcısına alay malzemesi olmuştur.

Babası eski bir vezir olan Bihruz Bey, ailenin tek çocuğudur. Bihruz Bey, babasının işi gereği Anadolu'nun farklı birçok yerinde görev yapmış olmasından dolayı başladığı okulları bitirememiş, düzenli iyi bir eğitimden mahrum kalmıştır. İstanbul'a yerleştikten sonra babası, oğlu Bihruz için Fransızca, Farsça ve Arapça öğrenmesi amacıyla, özel hocalar tutar. Bihruz Bey, ilk hevesle beş - altı ay eğitimine

devam eder; ancak babasının vefatı üzerine yine yarıda bırakır. Babasının ölümüyle tüm mal ve mülk annesiyle beraber kendilerine kalmıştır. Bu mirası, Avrupalılaştırmak uğruna yaptığı kıyafet alışverişleriyle ve bunlara benzer lüks harcamalarla tüketir.

Babiâli dairelerinden birinde memur olmasına rağmen vaktinin büyük bir bölümünü mesire yerlerinde dolaşmakla geçirir. Romanın ilk bölümünde Bihruz Bey'in de alafranga tavırları verilir: "Kaleme gitmediği günler ise saçlarını kestirmek, terziye esvap ısmarlamak, kunduracıya ölçü vermek gibi hiç eksik olmayan vesilelerle Beyoğlu'nda, ötede beride vakit geçirir, cumaları, pazarları da sabahleyin hocalarıyla yarımşar saat ders müzakeresinden sonra hanesinden çıkar, akşamlara kadar seyir yerlerinde dolaşırdı. Vilâyetlerde bulunduğu zaman en büyük zevki sırmalı esvap içinde, midilli veya at üzerinde, arkasında çifte çifte uşaklarla sokak sokak gezip dolaşmaktan ibaret olan bu beyin, İstanbul'a geldikten sonra merakı üç şeye masruf oldu ki birincisi araba kullanmak, ikincisi alafranga beylerin hepsinden daha süslü gezmek, üçüncüsü de berberler, kunduracılar, terziler ve gazinolardaki garsonlarla Fransızca konuşmaktı (Ekrem, 1997: 10)."

Bihruz Bey, kış aylarında, Süleymaniye'deki konaklarında, yazları da Küçük Çamlıca'daki köşklerinde ikamet etmektedir. Aynı semtte bulunan ve devrin en önemli eğlence ve mesire yerlerinden biri olan, "Çamlıca Bahçesi", Bihruz'un çokça uğrayıp, gösteriş yaptığı ve eğlendiği yerdir. Giyim kuşamına azâmi önem vererek, modayı yakından takip ederdi. Şık kıyafetlerle mesire yerlerine gitmekten büyük zevk alan Bihruz Bey, "Mevsimin modasına göre bazen koyu, bazan açık renkte gayet dar elbiseler, yüksek yakalı frenk gömleği giymeyi, bal renginde eldivenler ile ufarak bir fes takmayı çok severdi. (20) Bihruz Bey'in kıyafetleri kadar konuşmaları ve davranışları da tamamen alafrangadır:

"-Mösyö e servi, e Mösyö Piyer e lâ... diye gelen uşağı Misel'i bir tekdir ile savdıktan sonra, tirepezenin üzerinde bir tabak içinde duran firenk sigaralarından birisini aldı. Tepesini dişıyla kopardı. Sigarayı lâmbadan yaktı. Kanapeye geçti, oturdu ve sigaranın tavana doğru suud etmekte olan mâi dumanını nazarıyla takip ederek müteellimâne düşünmeye başladı." (34)

Arabaya olan tutkusu sebebiyle de bir hayli para harcar. Âşık olduğu Perives Hanım adlı kadına duyduğu platonik hisler sebebiyle çok acı çeker, ağlar. Onun için yazdığı mektuplarda başka kitaplardan metinler alıp kendisininmiş gibi adapte etmekten başka bir şey yapamayan eksik eğitilmiş gibidir. O bütün işlerini Avrupa âdetlerine göre yapmaya çalışır. Zaman zaman kendi değerlerini küçümseyerek batının her şeyini üstün tutmaya çalışır. Fransızca'yı mükemmel bir dil olarak kabul ederken Türkçeyi beğenmez ve hatta ona hakaret eder. Bihruz Bey, hiç Fransızca bilmeyen annesiyle bile konuşurken gösteriş yapmaktan geri durmaz.

- "- Oğlum, Bihruz'um! Ne işle meşgul idin?
-Hiç bir işim yoktu, kendi kendime lektür yapıyordum.
-Lektür nedir?
-Okuyordum.
-Memnun oldum oğlum. Allah senden razı olsun.
-Mersi! Şer meri!
-Benimle konuşurken frenkçe karıştırmazsan daha çok hazzederim.
-Dilim alışmış da, ..oruar valide!
-Gene mi?..."(s.193)

Bihruz Bey'i böyle davranmaya iten en önemli etken, onun kendi kültürünü ve dilini yeterince bilmemesidir. Karakter olarak çok zayıf ve iradesiz olması, dış etkilere karşı kendi kişiliğini ortaya koyamamasına ve sık sık gülünç durumlara düşmesine de sebep olur. Bihruz'un zayıf kişiliği kendisini daima arkadaşı Keşfi Bey, sevdiği genç kız, Fransızca hocası Mösyö Piyer ve iskelede bekleyen sandalcılara kadar hemen herkes tarafından aldanmaya ve aldatılmaya sevkeder. Tanpınar'a göre, Araba Sevdası, Rezaizade Mahmut Ekrem'in önemli bir romanıdır. Realist bir üslûplu ele alınan bu eser, "bir modanın ve muayyen iktisadî şartlar etrafında hemen bir lâhzada teşekkül etmiş köksüz bir kalabalığın romanıdır (Tanpınar, 493)." Romanın sonunda anlatıcı, hayat karşısında yabancılaşan tecrübesiz Bihruz'u Bey'i sokak ortasında mecnun gibi çaresiz bir şekilde tek taraflı sevgilisi ile konuşmaya çalışırken bırakıp romanı sonlandırmıştır.

Romanda yanlış batılılaşma ve bunun sebep olduğu yabancılaşma olgusu somut delillere dayandırılarak ele alınmaktadır. Roman kahramanının, olayların gerçek boyutlarını göremeyecek kadar saf olması onun kendi suçu değildir aslında; devletin en üst noktasından toplumun en alt kesmine kadar sirayet eden batılılaşma hastalığı ve bunun sonucunda oluşan sosyal şartlar, Bihruz'un böyle davranmasına zemin teşkil etmektedir.

Romanlarda yabancılaşma olgusuna sebep oluşturabilecek diğer bir örnek de, bireysel anlamda romantik, hassas, ince ruhlu, gerçek yaşamın sert yüzünü kaldıramayarak hayal kırıklığı yaşayan, bir süre sonra hayata ve insanlara küsüp yabancılaşan tiplerdir. Özellikle Halit Ziya'nın romanlarında görülen ve Avrupa'daki romantik tiplere benzeyen bu karakterler, belirli anlamda psikolojik boyutu ve bireysellikleriyle öne çıkan kişilerdir. Bu özelliklere sahip ve kendi dönemi içerisinde, çevresindeki insanlar üzerinde etkili olan, belirli yönleriyle yabancılaşan karaktere en iyi örnek şüphesiz *Mai ve Siyah* romanında gördüğümüz Ahmet Cemil kişiliğidir (Uşaklıgil, 2001). Ahmet Cemil'in hayal kırıklığı, kendisinin psikolojik yapısından kaynaklanmaz sadece; alıngan kişiliğinin ve teessüre meyilli olmasının yanısıra, sosyal hayatın içinde yer edinmeye çalışırken bocalaması, hayatta yapmayı arzuladığı ideallerini yerine getiremeyip başarısız olması belki daha çok etkili olmuştur. Romanın başından beri meşhur bir edebiyatçı olmak ve kitap yazmak arzusunun Ahmet Cemil'in tüm yaşamını, hayal dünyasını, zihnini kaplamış olması, romanda yabancılaşma olgusunun, Freud'un geliştirdiği psikanalitik kuram; yani bireysel ve ruhsal derinlik (Sunat, 1996: 72) yönüyle de açıklanabileceğini gösterir. Kitapta "Henüz yirmi iki yaşında, bütün maneviyatı yalnız bir ümidin gerçekleşmesini beklemekte... (Uşaklıgil, 39)" şeklinde ifade edilen, kitap yazarak ünlü bir yazar olma ideali, düşündüğünün tersine onu elmas yağmurunun kaynağına götürmek yerine yitirilen ümitlere sürüklemiştir. Ne var ki Ahmet Cemil, bu durumun farkına ancak tüm ümitlerini yitirdikten sonra varır. Sevdiği kız Lamia'nın da bir subaya verildiğini öğrenmesiyle hayatta aşkı da bulmaya ilişkin hiçbir umudu kalmaz.

Romanın sonunda, yaşamdan beklentisi kalmamış, yokluğa teslim olmak üzere olan, hayata yabancılaşmış genç bir adam olarak ülkenin uzak bir vilâyetine gitmek ve bir ölü gibi yaşayacağını düşünürken annesine sığınır: O vakit titreyerek ayağa kalktı: "Geliyordum, anne!..." dedi ve hayatta bir ümidi kalmamış bu çocuk, yavaş yavaş, bu siyah geceden, şu kendisini çekip almak isteyen ademden [yokluktan] ayrılarak mevcudiyetini [varlığını] daha kuvvetle çeken bu sese uyarak, annesini takip etti...

(Uşaklıgil, 39). Hacer Gülşen çalışmasında, Ahmet Cemil'in kişiliği ile ilgili, onu bir hayal kırıklığı adamı olarak tanımlamaktadır (Gülşen, 2012: 1179 - 1188).

Yabancılaşan diğer bir karakter de Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Şipsevdi* (Gürpınar, 1946) romanının kahramanı Meftun'dur. Felâton ve Bihruz'un uğramış olduğu yabancılaşmayı, bu karakterin şahsında da görmek mümkündür (Balcı, 2003: 96). Yukarıda da belirtildiği üzere, ilk dönem romanlarımızda ele alınan mirasyedi alafranga tipler, doğu-batı çatışması sorunsalıyla doğup gelişen romanımız açısından önemli olup, belirli boyutlarıyla da yabancılaşan kişilerdir. Meftun ise, bahsi geçen bu alafranga tiplerin bir devamı olarak görülse de, birtakım özellikleri ile onlardan ayrılır. Basit bir mirasyedi olan ve kendilerini dönemin yükselen değerlerine yamamaya çalışan, çoğu zaman gülünç ve cahil olan ilk dönem alafranga zübbelerinin aksine Meftun; iğrenilecek, yozlaşmış ve maddiyatı yaşamının tek değer yargısı olarak gören Berna Moran'ın tanımlamasıyla 'alafranga hain' olan bir kişiliktir (Moran, 2004: 259-269). Meftun'un alafranga hayat tarzına, maddiyata ve paraya olan bu aşırı düşkünlüğü ve neticesinde kişiliğinde beliren kişilik bozukluğu, Marx'ın yabancılaşmaya dair bireylerde ve toplumlarda oluşan ruhsal bir hastalık veya sakatlık (Marx, 1988: 129) ifadeleriyle açıklanabilir. Berna Moran bu konuda, Tanzimat döneminde yazılan romanlar ile XX. yüzyılın ilk döneminde yazılan romanlarda işlenen züppe tipleri ve alafrangalaşma unsurunu karşılaştırarak, Tanzimat romanlarındaki yabancılaşan kahramanlar Felatun ve Bihruz beylerle, Peyami Safa ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun 1920'lerdeki romanlarında ele aldıkları alafranga züppeler arasında önemli farklara dikkat çeker ve Meftun karakterinin ise bir ara kişisi olarak şu sözlerle tanımlar: " Bu bakımdan Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 'Şipsevdi'si, Ahmet Mithat ve Rezaizade Ekrem ile Peyami Safa ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu arasında bir köprü sayılabilir, çünkü "Meftun Bey" eski züppe tipinin bir devamı olduğu kadar 1920'lerdeki de ilk örneğidir... "Felatun" ve "Bihruz" alafrangalığı gösteriş olarak uygulayan ve bu yüzden servetini aptalca tüketen züppelerdir. Meftun'un ise tüketecek serveti yoktur; o çıkarı için türlü kurnazlıklar düşünen ve para konusunda dolaplar çeviren bir madrabazdır.

"İşte bu "Meftun" iki bakımdan "Felatun" ve "Bihruz"dan ayrılır: a) Ahlâk açısından; b) Ekonomik düzen karşısındaki tutumu ile "Felatun" ve "Bihruz" yerleşmiş ahlak kurallarına karşı çıkan kişiler değilken, "Meftun" modern zihniyeti benimseyerek aşk, namus, hırsızlık gibi konularda yeni fikirler besler ve ahlaksızlığı çıkar için geçerli bir yol saymak için alafrangalığı bahane eder. Kız kardeşinin namusunu kirletmesi kendi planlarına uygun düştüğünden işine gelir. Daha sonra, çevirdiği dolaplara alet edebilmek için eniştesinin başka bir kadın tarafından baştan çıkarılmasını sağlar ve kadına aşık olup intihar eden kiskanç 'Mahir'in bu hareketini geri kafalılığına ve aptallığına verir. 'Meftun'a göre insan sevdiği kadının başkasıyla ilişkisi olduğunu duyarsa boş vermeli. "Meftun" batılılaşıyor derken ahlakça da yozlaşmıştır (Moran, 2004: 259)."

Sonuç

İk kez, G. W. Friderich Hegel'in şahsında felsefe dünyasında tartışılmaya başlanan, J. J. Rousseau ile politik kavramlar arasına giren (Kılıç, 1984) ve Karl Marx ile de popülerliğinin doruğuna ulaşan 'yabancılaşma' olgusu; felsefe, sosyoloji, psikoloji

ve politika gibi birçok sahaya konu olurken, kültürel hayatta özellikle de edebiyat dünyasında kendine genişçe yer bulmuştur. Kafka ve Albert Camus gibi yazarlarla dünya edebiyatında etkin olan yabancılaşma kavramı, yukarıda da ele alındığı üzere ilk dönem Türk romanlarında da sıkça karşılaşılan bir durum olmuştur. Bu çalışma kapsamında, Osmanlı - Türk Edebiyatında kaleme alınan ilk dönem romanlarında, yabancılaşma olgusuna örnek olabilecek karakterlerin tespiti yapılmıştır. Bu bağlamda, yanlış batılılaşma ve yabancılaşma olguları sebep-sonuç ilişkisi dahilinde tanımlanarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada incelemesi yapılan her bir roman kahramanında görülen yabancılaşma olgusu, daha çok doğu-batı değerlerinin çatışması eksenine oturtulmuştur. Batıyı eksik yada yanlış yönleriyle benimsemiş bireylerin önce kendileriyle, daha sonra da mensubu oldukları toplumun değerleriyle ters düşmeleri neticesinde görülen bir yabancılaşma, eserlerde hakim olan genel bir çatışma halidir.

KAYNAKÇA

- ADAMS, M. Ian (1975). *Three Authors of Alienation: Bombal, Onetti, Carpentier*, Texas: University of Texas Press.
- ATAY, Oğuz (1972). *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ATILGAN, Yusuf (1973). *Anayurt Oteli*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ATILGAN, Yusuf (1959). *Aylak Adam*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- AYTAŞ, Gıyaseddin (2002). 'Batılılaşma Maceramızda Türk Romanına Yansıyan Tipler' G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 22, Sayı 1, s. 135.
- BALCI, Yunus (2003). 'Tanzimat Romanında Modernleşme Tarzı Olarak Kahramanın "Yabancılaşma"sı Meselesi', İ.Ü. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XXX.
- BARBAROSOĞLU, Fatma Karabıyık (1995), *Moderleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet*, İstanbul: İz Yayınları
- BENER, Vüs'at O. (1996). *Buzul Çağının Virüsü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- CAMUS, Albert (2009). *Yabancı*, İstanbul: Can Yayınları.
- EFENDİ, Ahmet Mithat (2003). *Felâtnun Bey ile Rakım Efendi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- EKREM, Rezaide Mahmut (1997). *Araba Sevdası*, Haz: Hüseyin Alacatlı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, Bilge (1997). *Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler 1*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- GOLDMANN, Lucien (2005). *Roman Sosyolojisi*, Ankara: Birlesik Yayınları.
- GÜLŞEN, Hacer (2012). "Mai ve Siyah ve Genç Werther'in Acıları Romanları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Turkish Studies*, S. 7, s. 1179-1188.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi (1946). *Şırpsevdi*, İstanbul: Hilmi Kitabevi.
- İNCİ, Handan, (2005). "Felatun Bey'i Tanır mısınız?", *Kitap-lık Dergisi*, S. 83, s. 81-85.
- KAFKA, Franz (2000). *Dava*, İstanbul: Cem Yayınları.
- KAFKA, Franz (1993). *Değişim*, İstanbul: Cem Yayınları.
- KILIÇ, Sadık (1984). *Yabancılaşma, İnsana Karşı Toplumsal Süreç*, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- MCMULLEN, Roy (1968). *Art, A lence and Alienation*, New York: Frederick A. Praeger Publishers.
- MARX, Karl (1988). *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, New York: Prometheus Books.
- MORAN, Berna (2004). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- OKAY, Orhan (1989). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi*, İstanbul: MEB Yayınları.
- OKTAY, Ahmet (1999). "Yazın, Yabancılaşma ve Yabancılaştırma", *Virgöl*, S:16, s.32-35.
- OKUMUŞ, Salih & ŞAHİN, İdris (2012). 'Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Zaman ve Mekan Bağlamında Yabancılaşmanın Tezahürleri', *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S: 5, s. 109.
- ÖZER, İlbeyi (2005), *Avrupa Yolunda Batılılaşma ya da Batılılaşma*, İstanbul: Truva Yayınları.
- PAPPENHEIM, Fritz (2002). *Modern İnsanın Yabancılaşması*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- PAŞA, Vartan (1991). *Akabi Hikayesi İlk Türkçe Roman (1851)*, İstanbul: Eren Yayınları.
- SARTRE, J. P (1988). *Varoluşçuluk (Exiztentializme) çev. Asım Bezirci*, İstanbul: Yazko.
- SUNAT, Haluk (1996). "Yabancılaşma ve Birey (1)", *Birikim*, S:84, s.68-78, İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya (2001). *Mai ve Siyah*, İstanbul: Özgür Yayınları.